

O stanju hrvatskog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja u praksi, na primjeru nekoliko vrsta naslaga na kamenu

Katarina Hraste

Katarina Hraste
Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu
Odsjek za konzervaciju-restauraciju
kmhraste@gmail.com

Stručni rad/Professional paper
Primljen/Received: 21. 11. 2014.

UDK:
7.025.3/.4-032.5

DOI:
<http://dx.doi.org/10.17018/portal.2015.14>

SAŽETAK: Razvoj konzervacije-restauracije u Hrvatskoj, koja sve više prerasta iz struke u znanstveno-stručno područje, traži i uspostavu jasnog i nedvosmislenog nazivlja. Kada se sumira sve do sada ostvareno na tom polju, stječe se dojam uglavnom nejasne strukture tih manjih i većih pojmovnih rječnika, neusklađenosti i nedovoljnog međusobnog uvažavanja različitih predlagatelja „standardnih“ naziva te kroničnog nedostatka uvažavanja korpusa dosad publiciranih konzervatorsko-restauratorskih tekstova. Svrha ovoga rada je, na primjeru naziva za pet tipova štetnih naslaga na kamenu, upozoriti na važnost analize korpusa kao prvoga koraka na putu normiranja i standardizacije hrvatskoga konzervatorsko-restauratorskog nazivlja i njegove sinkronizacije s danas sve standardiziranim nazivljem na drugim jezicima, prije svega na engleskom, kao *lingua franca* suvremene znanstveno-stručne komunikacije.

KLJUČNE RIJEČI: konzervacija-restauracija, standardizacija, nazivlje, kamen, naslage, crna kora, inkrustacija, nečistoća, prljavština, iscvjetavanje

Nazivlje je skup znanstvenih i stručnih naziva. Nazivlje ili terminologiju možemo odrediti kao sustav naziva koji se upotrebljavaju u određenome znanstvenom, tehničkom ili umjetničkom području. Nazivlje neke struke nastaje normiranjem naziva u pojedinome sustavu.¹

Preobrazba konzervacije-restauracije u Hrvatskoj, iz struke u kojoj se umijeće fizičke obnove umjetničkog objekta susreće sa znanjima iz povijesti umjetnosti, u interdisciplinarno znanstveno-stručno područje, dogodila se u relativno kratkom vremenu, u petnaestak godina. Razvoj svakog mladog područja prati i buran proces uspostavljanja njegova nazivlja, u kojem „novi nazivi nastaju najčešće neplanski, kad se prvi put pojavi potreba da se koji novi pojam označi.“² No, da hrvatsko konzervatorsko-restauratorsko nazivlje još uvijek nije izišlo iz toga burnog procesa uspostavljanja svjedoče i brojni slučajevi terminološke nepreciznosti i nedostatka

točnih naziva za mnoge stručne pojmove, uz istovremeno gomilanje istoznačnica. Za to posljednje zaslužna je dijelom i tradicionalna raspolućenost hrvatske konzervatorsko-restauratorske zajednice, u kojoj su njezini primorski i kontinentalni dio sve donedavno gravitirali dvjema različitim jezičnim i stručnim tradicijama – njemačkoj i talijanskoj, a posljedice se osjećaju i danas.

Pokušaji „fiksiranja“ hrvatskog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja počeli su s prijevodom tada tridesetak godina starog *Malog rječnika pojmova za opis stanja umjetnina* Richarda D. Bucka, objavljenoga u *Vijestima muzealaca i konzervatora* 2000. godine,³ a nastavili se „rječnicima upotrijebljenih izraza“ u konzervatorsko-restauratorskim priručnicima⁴ i praksom prigodnog sastavljanja popisa hrvatskih prijevoda engleskih naziva za potrebe sudionika različitih konzervatorsko-restauratorskih radionica koje su držali mahom stranci (danas se smatra da svaki konzervator i restaurator dovoljno vlada stručnim nazivljem

na engleskom jeziku tako da to više nije potrebno), do postavljanja pedesetak definiranih naziva, mahom s područja zidnih slika, na mrežnu stranicu HRZ-a (Pojmovnik – HRZ, 2012.)⁵ *Temeljnih pojmova konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika* Branka Matulića,⁶ s više od tisuću natuknica (2012.) i, naposljetku, partnerskog priloženja HRZ-a, 2013. godine, velikom europskom rječničkom projektu *EwaGlos: European Illustrated Glossary of Conservation Terms of Wall Paintings and Architectonic Surfaces* (Europski ilustrirani pojmovni rječnik s područja konzerviranja-restauriranja zidnih slika i arhitektonskih površina)⁷, čiji bi rezultati, ako sve bude prema planu, trebali biti vidljivi do kraja 2015. godine. Tu su i „teorijski“ doprinosi razvoju strukovnog nazivlja, poput rasprave Denisa Vokića o neusuglašenosti međunarodnog nazivlja kad su u pitanju temeljni nazivi struke (prema akcijama i mjerama), što se može riješiti jedino „novim definiranjem konzervatorsko-restauratorske znanosti“,⁸ ili zanimljiva tema doktorskog rada Lucijane Leoni, *Model izrade višjezičnog multimedijalnog tezaurusa⁹ u području konzervacije i restauracije: multimedijalni suradnički pristup potpomognut e-tehnologijama* (koji, koliko je autorici poznato, još nije objavljen).¹⁰ No, kada se u konačnici sumira sve do sada ostvareno, stječe se dojam opće mjestimičnosti i neusklađenosti svih terminoloških pothvata, nedostatka ili potpunog izostanka analize korpusa publicirane dokumentacije, nedovoljnog međusobnog uvažavanja predlagatelja „standardnih“ naziva i redovito nejasne struktuiranosti samih „pojmovnih rječnika“.

Istovremeno su se konzervacija i restauracija globalno razvijale u transnacionalnom i znanstvenom smjeru, što je logično nametnulo i potrebu međunarodne normizacije i standardizacije njezina nazivlja. Ta je potreba prvi put jasno artikulirana kao međunarodna politička volja za uspostavu nedvosmislenog i konzistentnog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja, da bi se olakšala komunikacija unutar široke međunarodne mreže profesionalaca čiji je posao očuvanje kulturne baštine (što je u praksi trebalo značiti lakše organiziranje međunarodnih okupljanja i izdavanje višjezičnih publikacija) na 15. konferenciji ICOM-ova Komiteta za konzervaciju (ICOM-CC) u New Delhiju 2008. godine, na kojoj je donesena i rezolucija o nazivlju „Terminology to characterize the conservation of tangible cultural heritage.“¹¹ Četiri godine prije toga, 2004., Europski odbor za normizaciju (CEN) ustanovio je svoj Tehnički odbor CEN/TC 346 koji je trebao koordinirati napore u europskoj standardizaciji procesa, praksa, metoda i dokumentacije na području kulturnog naslijeđa i pripadajućega nazivlja, pokretanjem projekta CEN/TC 346 Conservation of Cultural Property, koji traje do danas. Logično je, dakle, zaključiti da je i aktualni europski rječnički pothvat EwaGlos – englesko-francusko-njemačko-hrvatsko-talijansko-tursko-španjolsko-rumunjski pojmovni rječnik za specijalističko područje zidnih slika

i arhitektonskih površina, jedna od partikularnih realizacija toga široko zacrtanog plana međunarodne standardizacije konzervatorsko-restauratorskog nazivlja, čije je ostvarivanje za područje kamena počelo još 2008. godine postavljanjem ICOMOS-ISCS¹²-ova *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns* na ICOMOS-ovu mrežnu stranicu. To neprofitno elektroničko izdanje, najprije s engleskim i francuskim nazivima,¹³ a od 2010. i njemačkim,¹⁴ nažalost, još nije ostvarilo obećano uključivanje drugih jezika.

EwaGlos pojmovni rječnik još je uvijek u izradi pa se na u njemu ponuđena rješenja za hrvatsko nazivlje ne možemo osvrnuti. To, međutim, ne umanjuje činjenicu da je u Hrvatskoj općenito do sada premalo učinjeno na onome što bi logično trebalo prethoditi takvim pothvatima. Pritom se posebno misli na još nepostignuti konsenzus unutar same hrvatske konzervatorsko-restauratorske zajednice u pogledu „standardnih“ naziva za niz stručnih pojmova koji se odnose na takozvani „opis stanja“, a za koje u nas i prečesto svaki autor ima svoj naziv. Jasno je da se do kvalitetne „standardizacije“ nazivlja ne može doći nametanjem arbitrarnih rješenja pojedinih predlagatelja. Ovdje, međutim, treba upozoriti na to da se ona ne postiže ni „dogovorom“, ako taj dogovor ne uvažava i postojeću terminološku praksu „fiksiranu“ u pisanoj produkciji.

Svrha ovoga rada jest, dakle, upozoriti na važnost analize postojećeg korpusa u nas publiciranih tekstova za identificiranje pravih problema hrvatskog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja kao prvoga koraka na putu njegovog normiranja, standardizacije i sinkronizacije s normiranim i standardiziranim nazivljem na drugim jezicima, prije svega na engleskom. Plan je bio sljedeći:

1. Izabrati manju skupinu tipova štetnih promjena na kamenim površinama, prema njihovoj tipologiji utvrđenoj u ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku za modele propadanja kamena *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns* (u daljnjem tekstu ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik).
2. Izabrati određen broj za tu temu reprezentativnih dokumentacijskih tekstova publiciranih u posljednjih desetak godina. Kako bi slika stanja bila što vjernija, nastojalo se da godine njihove objave budu što ravnomjernije raspoređene unutar toga razdoblja i da njihovi autori prema mjestu svojega profesionalnog formiranja i stručnog djelovanja predstavljaju različite regionalne konzervatorsko-restauratorske sredine.
3. U izabranim tekstovima identificirati riječi i sintagme (nazive) koje se odnose na izabrane tipove propadanja kamena. Rekonstruirati njihovo značenje u kontekstu u kojemu se pojavljuju. Međusobno usporediti, prema opsegu i sadržaju pridruženog pojma, različite riječi i sintagme za koje postoje indicije da znače isto, odnosno riječi i sintagme koje u različitim tekstovima zna-

1. Crna kora, ili crna skrama? Portal palače u Ulici Jurja Barakovića u Šibeniku, detalj (snimila K. Hraste, 2014.)
Black crust, or black encrustation? Portal of the palace at Juraj Branković St. in Šibenik, detail (photo by K. Hraste, 2014)

će različito analizirati njihovu sinonimiju i polisemiju. Usporediti ih s nazivima u drugim izvorima.

4. Uvažavajući opća terminološka načela, istaknuti one riječi koje bi mogle biti dio hrvatskog „standardiziranog“ nazivlja za pojedine tipove štetnih promjena, usklađene s nazivljem iz ICOMOS-ISCS-ova pojmovnog rječnika.

Odabir štetnih promjena na kamenu nije bio slučaj, budući da je kamen jedno od specijalističkih usmjerenja na studiju konzervacije-restauracije na instituciji na kojoj i sama autorica predaje (Umjetnička akademija u Splitu). ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik odabran je kao glavna terminološka referenca, ne samo zbog preporuke da je za suverenu analizu nazivlja s nekog područja uvijek dobro usporediti nazivlje na jednom jeziku s nazivljem u još nekom svjetskom jeziku¹⁵ nego su za to postojala i tri posebna razloga:

1. svrha njegove izrade: međunarodno normiranje i standardizacija naziva za modele propadanja kamena;
2. autoritet organizacije koja iza njega stoji (ICOMOS), odnosno autoritet stručno-znanstvene skupine koja je radila na njegovoj izradi (ICOMOS-ov Međunarodni znanstveni savjet za kamen);
3. besplatna dostupnost na mreži kao jamac njegova utjecaja na globalnu konzervatorsko-restauratorsku zajednicu.

Za analizu koja slijedi izabrano je sedam tekstova (poglavlja u knjizi, stručni članci, druge publikacije), od kojih: tri publikacije o konzervatorsko-restauratorskim radovima na Peristilu Dioklecijanove palače od 2003. do 2013., objavljene 2007.,¹⁶ 2009.¹⁷ i 2013.¹⁸ godine u Splitu, čiji su autori (uz dvije iznimke) „splitski“ konzervatori i restauratori, potom članak o stanju antičkih Herkulovih vrata u Puli,¹⁹ objavljen u časopisu *Histria archaeologica* 2011.

godine, na kojima je radio Konzervatorsko-restauratorski odsjek Arheološkog muzeja Istre u Puli te dva poglavlja iz knjige *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* („Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi i zvoniku od 1967. do danas“²⁰ i „Južni portal u svjetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove“²¹), objavljene 2013. godine u izdanju HRZ-a (na obnovi je radila skupina stručnjaka HRZ-a u Zagrebu). Izborom tekstova nastojali su se, dakle, zadovoljiti postavljeni kriteriji različitog vremena pojave pojedinih naziva u posljednjih deset godina i kriterij njihove „regionalne“ reprezentativnosti. Uz te temeljne tekstove, korišteni su i drugi izvori informacija, uključujući spomenute postojeće pojmovne rječnike te druge formalne i manje formalne izvore ondje gdje su bili korisni za rasvjetljavanje značenja pojedinih naziva, njihova „statusa“ i raširenosti u uporabi.

Unutar naziva za različite načine propadanja kamena, odabran je model propadanja koji ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik navodi kao naslage/promjene boje, te unutar toga, šest tipova izrazito štetnih naslaga navedenih kao *black crust*, *soiling*, *encrustation*, *deposit*, *efflorescence* i *subflorescence*. Time su izvan domene zanimanja u ovom slučaju ostale promjene kao što su obojenost, izbijeljenost, vlažni izgled i mrlje na kamenu, neštetni filmovi i patine te grafiti, koji su posljedica namjerne ljudske akcije (vandalizma).

Za navedene naslage, u izabranim tekstovima, pronađene su sljedeće riječi i izrazi: Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače (2007.): crne kore (11, 14), tamne presvlake (11, 14), anorganska onečišćenja (11, 15); Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače (2009.): ljuskanje i osipanje kamena karakteristično za štetne soli (7), anorganska onečišćenja (14), crne kore (7, 14), tamne presvlake (7, 14), gips (15), kore nečistoća (29); u Peristil 2003-2013: crne kore (27, 42), sivkaste patine (27, 39), kore nečistoća (29), tamne kore (39), tamne skrame (39, 42), ptičji izmet (47); „Herkulova vrata u Puli“: površine prekrivene rekristaliziranim kalcitom (221), crne kruste (221, 224), nečistoće (223), depoziti sive do crne boje (223), crne inkrustacije (223), kalcitne kruste (225); u knjizi *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest obnova*: (123), skrama (123, 169, 173), prljavština (126), kristalizacija soli (126), nečistoće (139), naslage oštećenog i razljuskanog kamenog materijala (144), kalcijev sulfat dihidrat – gips (165), sive i crne patine (165), tamna skrama (169), bijela skrama (170), crna skrama (173), tvrdokorna nečistoća (173), nanosi žbuke (173).

Crna kora ili crna skrama?

Prema ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku (engl.) *crust*, (franc.) *croûte* i (njem.) *Kruste* nazivi su za koherentne nakupine materijala na površini kamena vidljive debljine koje, kad su nejednolike, otežavaju čitljivost površinskog reljefa; često su tamne boje, iako mogu biti i

2. Tamna presvlaka ili siva patina? Nadvratnik ulaza u kuću Male lođe u Šibeniku (snimila K. Hraste, 2014.)
Soiling or grey patina? Door lintel of the entrance to the Small Loggia in Šibenik (photo by K. Hraste, 2014)

svijetle, uključuju egzogeni materijal u kombinaciji s materijalom iz samog kamena i mogu slabije ili jače prijanjati uz podlogu pa se njihovim skidanjem može skinuti i dio kamenog materijala. Dijele se na dva podtipa,²² pri čemu je (engl.) *black crust*, (franc.) *croûte noire*, (njem.) *Schwarze Krusten* naziv za „kore“ koje su općenito uzrokovane urbanim ili industrijskim onečišćenjem, nastaju na dijelovima građevina koje su zaštićene od izravnog udara kiše i njezina slijevanja; uglavnom se sastoje od čestica iz atmosfere zarobljenih u gipsanoj matrici i obično čvrsto prijanjaju uz podlogu.²³

Black crust je danas široko prihvaćen, kao i njegove prevedenice na druge jezike, *croûte noire*, *Schwarze Krusten*, *crosta nera*. Hrvatska „crna kora“²⁴ pojavljuje se u tri publikacije o konzervatorsko-restauratorskim radovima na Peristilu (Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače, 2007. i 2009., Peristil 2003-2013, 2013.), pri čemu se u *Peristil 2003-2013* u istom značenju rabe i nazivi „tamne kore“²⁵ i „tamne skrame“.²⁶ Prema istima te „crne kore“, „tamne kore“ ili „tamne skrame“ nastaju na površinama na koje izravno ne dopijeva kiša. Crna boja potječe od čestica čađe nastale izgaranjem drva i ugljena u kućnim ložištima i industrijskim postrojenjima.²⁷ Vidljive su debljine, na mjestima deblje od centimetra.²⁸ Sastoje se od čestica atmosferskog onečišćenja uhvaćenog u gipsanu matricu,²⁹ koherentne su i snažno prijanjaju uz podlogu pa je najučinkovitiji alat za njihovo uklanjanje – fini klesarski i zubarski alat te laser,³⁰ što sve odgovara opisu „crnih kora“ u ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku. Nazivi „kora“ (definirana kao nakupljanje materijala na površini kamena ili žbuke) i „crna kora“ pojavljuju se i u pojmovniku *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika*,³¹ iako, nažalost, bez jasno razgraničenog sadržaja i opsega pojma „crne

kore“ u odnosu na onaj „kore“ i „inkrustacije“ (o tom ću pojmu govoriti nešto kasnije), čime je propuštena prilika za njihovo osuvremenjivanje na relevantnom mjestu³² pa spomenuti pojmovnik time nastavlja stariju tradiciju koja je danas nadiđena. No naziv „crna kora“ nećemo naći ni u članku *Herkulova vrata u Puli* ni u knjizi *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*. U *Herkulovim vratima u Puli* (vjerojatno i pod utjecajem talijanskog nazivlja)³³ zamijenit će ga hibridne sintagme „crne kruste“³⁴ i „crne inkrustacije“,³⁵ iako je iz njihova opisa jasno da se radi „crnoj kori“:

*Svaki spomenik koji se nalazi u urbanoj sredini i izložen je atmosferskim utjecajima bit će s vremenom prekriven raznim nečistoćama koje će manje ili više prionuti uz kamenu površinu. Ti su depoziti uglavnom crne boje i obično se nalaze na mjestima koja su zaštićena od kiše.*³⁶

U knjizi *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* naći ćemo, pak, nazive „skrama“, „crna skrama“ i „tamna skrama“ koji opet označavaju naslage formirane na zaštićenim mjestima (kakav je južni portal crkve sv. Marka), sadrže kalcijev sulfat dihidrat (gips),³⁷ nastaju zbog djelovanja atmosferilija,³⁸ netopive su,³⁹ koherentne i snažno prijanjaju uz podlogu, zbog čega su se čistile mikropjeskarilicom⁴⁰ – dakle „crnu koru“. (!)

Osim nabrojanih karakteristika koje im se u toj knjizi pripisuju, dokaz da su „tamne skrame“, „crne skrame“, a najvjerojatnije i „skrame“ iz *Crkve sv. Marka u Zagrebu* isto što i „crne kore“, nalazimo i u katalogu *Peristil 2003-2013*, u kojemu se, kao što sam već spomenula, „crna kora“, „tamna kora“ i „tamna skrama“ rabe kao istoznačnice, što upućuje i na daljnji zaključak da uporaba naziva „skrama“ („crna skrama“ i „tamna skrama“) nije ograničena samo na zagrebački konzervatorsko-restauratorski krug, odnosno da nije strana ni „splitskim“ konzervatorima i restauratorima. I doista, čini se da su „skrame“ šire omiljene među hrvatskim konzervatorima i restauratorima (u različitim tekstovima naći ćemo, uz „tamne skrame“ i „crne skrame“, i „bijele skrame“⁴¹ i „kalcitne skrame“⁴²), i to jednako među autorima internetskih blogočlanaka i u oglašavanju usluga tvrtki specijaliziranih za konzervatorsko-restauratorske usluge, kao i u stručnim publikacijama kao što je *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*. Općenito znače tvrdastu, koherentnu, netopivu naslagu vidljive debljine koja nastaje pod utjecajem atmosferilija – odnosno „koru“. No dva su problema vezana uz „skramu“ (i „crnu skramu“) kao mogućí „standardni“ naziv. Prvi je taj što, iako nije rijetko da se terminološko i općejezično značenje neke riječi razlikuju, nije uobičajeno da su ta dva značenja u tako drastičnoj opoziciji kao što je to slučaj s našom „skramom“, čije je opće značenje tanki, mekani sloj poput kože, tjene ili naslage na jeziku.⁴³ Drugi problem je što „skrama“ nema uvijek konzistentno značenje, odnosno ne znači uvijek i na svakom mjestu isto (ni u *Crkvi sv. Marka u Zagrebu*

3. Nečistoća, prljavština, ili naslaga? Sv. Nikola na pročelju crkve sv. Barbare u Šibeniku (fototeka HRZ-a, snimila V. Marinković, 2012.)

Impurity, dirt, or deposit? Relief depicting St. Nicholas on the front of St. Barbara's church in Šibenik (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by V. Marinković, 2012)

nije apsolutno sigurno da na svakom mjestu znači „crnu koru“) i što je još zanimljivije nije zabilježena niti na jednom relevantnom mjestu (referentnom priručniku ili pojmovnom rječniku).

Slično je, kako će u tekstu na to biti i ukazano, i s „bijelom skramom“. Čini se, ipak, da „skrama“ na kamenu najčešće znači „crnu skramu“, odnosno „crnu koru“. Izravnu potvrdu za to nije bilo moguće naći ni u jednom formalnom izvoru, no potvrda postoji u onim neformalnim. Jedan od tih je blogočlanak „Proces nastanaka i vrste patine“⁴⁴ u kojemu piše: „Tamne naslage tzv. kraste (skrama, *crust*, engl., obloga) nakupljaju se na samoj površini i ne predstavljaju njegov sastavni dio. Nastaju djelovanjem sumporne kiseline iz prezagađene atmosfere na kalcijev karbonat u kamenu, te ga pretvaraju u kalcijev sulfat (gips). Takve kraste u procesu nastajanja primaju na sebe različite sastojke iz atmosfere (čada, željezni i manganovi spojevi, prašina i druge organske tvari).“ Drugi je tekst postavljen na internetsku stranicu tvrtke Neir iz Splita, inače licenciranog izvođača konzervatorsko-restauratorskih zahvata na kamenu. Prema tom tekstu, „skrama“ znači naslagu organskog i anorganskog

porijekla nastalu taloženjem prljavština iz atmosfere na površini kamena koja ga estetski degradira i na njega djeluje kemijski i fizikalno.⁴⁵

Dok su, dakle, *crust*, *croûte*, *Kruste*, odnosno *black crust*, *croûte noire* i *Schwarze Krusten* danas standardni nazivi za točno određeni tip i podtip naslaga na kamenu, u hrvatskim stručnim tekstovima u istom značenju još uvijek nailazimo na vrlo različite nazive – „kora“, „krasta“, „skrama“, „crna kora“, „tamna kora“, „crna inkrustacija“, „tamna skrama“, „crna skrama“. Za razliku od „krasta“, „crnih krusta“ ili „crnih inkrustacija“, „skrame“ i „crne skrame“ ne pojavljuju se samo u publikacijama neke sredine i povremeno, nego i u vrlo ozbiljnim stručnim publikacijama. Usto, u uporabi su raširenije od naziva „kora“ i „crna kora“. No potonja dva naziva ipak su u prednosti, budući da su jezično jasniji i da su u stručnu uporabu, baš zato što su ušli kasnije, odmah ušli kao prevedenice normiranih i standardiziranih naziva *crust* i *black crust*, čime su automatski preuzeli i značenje svojih stranih ekvivalenata. Ipak, budući da su nazivi „skrama“ i „crna skrama“ stariji i još uvijek rašireniji u uporabi od „kore“ i „crne kore“, što će vjerojatno još dugo i ostati, ako je točno pravilo prema kojemu „kad se jedan naziv već usvojio, drugi će ga teško istisnuti“,⁴⁶ pogrešno bi bilo nastaviti ih ignorirati u budućim pojmovnim rječnicima, što bi uostalom bilo i suprotno preporuci Rezolucije o nazivlju, koja se zalaže za suzbijanje množenja naziva, ali i poziva na uvažavanje nazivlja koje je u nekoj zemlji već u uporabi.

Tanka crna kora, siva patina ili tamna presvlakla

U publikaciji o konzervatorsko-restauratorskim radovima na Peristilu Dioklecijanove palače iz 2007. godine, na jednom mjestu piše: „Na kamenim površinama Peristila susrećemo nekoliko tipova oštećenja i onečišćenja: 1) anorganska onečišćenja (crne kore, tamne presvlakle), 2) organska onečišćenja (biološki obraštaj), 3) erozija površinskog sloja kamena, 4) oštećenja uzrokovana topivim solima...“⁴⁷

Slično tome, u onoj iz 2009. godine čitamo kako su „kamene površine ... uglavnom bile prekrivene crnim korama i tamnim presvlakama“.⁴⁸ Poslije će u katalogu *Peristil 2003-2013* te „tamne presvlakle“ biti zamijenjene „sivkastim patinama“,⁴⁹ čime će se novi nazivi („crne kore“ i „sivkaste patine“) približiti onima iz opisa stanja portala crkve sv. Marka, „crne i sive patine te skrame“.⁵⁰ U međuvremenu i u tekstu *Obnova Peristila Dioklecijanove palače u Splitu*, postavljenom na internetsku stranicu HRZ-a 2011. godine, „tamne presvlakle“ nestaju, ali ih ne zamjenjuje neki drugi naziv, nego se kaže: „crne kore, tamne naslage – debljine i do 1 cm“.⁵¹ Iz jedne i druge promjene u nazivima za fenomen tankih crnih naslaga na Peristilu tako proizlazi da naziv „tamne presvlakle“, koji se prvotno rabio u publikacijama iz 2007. i 2009. godine nije opstao, odnosno da ga nisu prihvatili kasniji autori

4. Kora, ili inkrustacija? Obrambene zidine tvrđave Gripe u Splitu (snimila K. Hraste, 2014.)
Crust, or incrustation? Defensive walls of the Gripe Fortress in Split (photo by K. Hraste, 2014)

5. Cvjetanje, iscvjetavanje, ili eflorescencija? Ulaz u kuću Male lođe u Šibeniku (snimila K. Hraste, 2014.)
Blooming, flowering, or efflorescence? Entrance to the house of the Small Loggia in Šibenik (photo by K. Hraste, 2014)

koji su ga ili zamijenili poznatijim nazivom „patina“⁵² ili jednostavno „utopili“ u „crne kore“, budući da te „crne kruste prisutne tek u tankim slojevima“, kako ih se naziva u *Herkulovim vratima u Puli*,⁵³ nastaju na istim mjestima na građevinama kao i „crne kore“ te također sadrže gips i crno obojene čestice. U literaturi o kamenu na engleskom jeziku, često za istu vrstu naslage nalazimo naziv *thin black crust*, koju Pagona-Noni Maravelaki-Kalaitzaki definira kao „crnu koru debelu do 0,2 mm koja se razvija na površini kamena u kontinuiranom, čvrsto prijanjajućem sloju“, odakle joj i drugi naziv – *compact black crust*.⁵⁴ U talijanskoj literaturi, čest naziv je „patina nera“, a *volte polverulenta*, a *volte compatta*, kako stoji na jednom mjestu.⁵⁵ Te engleske i talijanske nazive spominjem zato što se sve to očito odrazilo na načine na koje se na njih referira u hrvatskim stručnim tekstovima, od „tanki crni sloj [koji sadrži] ...infiltriranu crnu praškastu difuznu tvar iz dima ... tvornice“, kako se ta naslaga naziva u jednom tekstu s početka osamdesetih,⁵⁶ do tamnih „presvlaka“, „sivih patina“, „crnih krusta prisutnih tek u tankom sloju“ i „praškaste skrame“.⁵⁷

To lutanje u imenovanju tankih tamnih naslaga egzogenih atmosferskih čestica gotovo nevidljive debljine, koje kamenu daju izgled zaprljanosti, ne pokazuje, dakle, samo uobičajenu neusuglašenost hrvatskih autora i nije samo hrvatska specifičnost. To lutanje pokazuje neodlučnost same struke u pogledu klasifikacije te pojave. Drugim riječima, pitanje nije terminološko, nego epistemološko, budući da postoje dvije pretpostavke o tome

kako te naslage nastaju. Prema jednoj, to je prvi korak u razvoju „crnih kora“, a prema drugoj, to nije uvijek tako, budući da uvjeti okoline ne podupiru uvijek njihov razvoj na nekoj površini.⁵⁸ Da tanke tamne naslage egzogenih atmosferskih čestica gotovo nevidljive debljine mogu, ali ne moraju, prerasti u „crnu koru“, slažu se mnogi,⁵⁹ uključujući autore ICOMOS-ISCS-ova pojmovnog rječnika, no zbog zadatka jasnog i jednoznačnog nazivlja koje su sebi zadali, oni presijecaju taj gordijski čvor izborom posve drugačijeg naziva kojim ih odvajaju od „kora“ i „patina“, odnosno utvrđuju kao poseban tip naslage, a to je (engl.) *soiling*, (franc.) *encrassement*, (njem.) *Verschmutzung*. *Soiling* bi, dakle, bio naziv koji označava vrlo tanku naslagu egzogenih čestica (poput čađe) koja može slabije ili jače prijanjati uz podlogu; izvor joj je atmosfersko onečišćenje (industrija, kućanstva, promet) ili voda iz grijaćih uređaja i sličnog, koja kamenu daje zaprljani izgled, ali ga ne nagriza toliko koliko to čini „crna kora“, u koju se, povećanjem sila adhezije i kohezije, može transformirati.⁶⁰

Tamna presvlaka ili nečistoća, prljavština ili naslaga?

No ni naziv *soiling*, kao ni *soil*, nije nov u konzervatorsko-restauratorskoj uporabi. I on ima povijest. Tvorbeno značenje imenice *soil*, a to je nečist (njezino drugo tvorbeno značenje je tlo), još od vremena kada ga Buckova definicija naziva *soil* u *The Inspection of Art Objects and Trial Glossary for Describing Condition* iz 1968. godine,⁶¹ snažno je odredilo i njezino terminološko značenje kao svega što „prlja i blati predmet“.⁶² U tom ga značenju

bilježi i *Mali rječnik pojmova za opis stanja umjetnina* u kojemu se kao njegov hrvatski ekvivalent navodi „nečist“: „nečist [engl. *soil*]“,⁶³ naziv koji će poslije biti mnogo šire prihvaćen u oblicima „nečistoća“ i „onečišćenje“. U našim izabranim tekstovima „nečistoća“ i „onečišćenje“ imaju ponešto izmijenjeno značenje naslage općenito, za što ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik predlaže engleski naziv *deposit*⁶⁴ (postoje, naime, i drugi engleski nazivi za naslagu, kao što su *accumulation* ili *accretion*). Tako se u članku *Herkulova vrata u Puli* kaže kako spomenici s vremenom postaju prekriveni „raznim nečistoćama“, odnosno „crnim krustama“.⁶⁵ Slično je i s navedenim „onečišćenjem“ u publikaciji o radovima na Peristilu iz 2007. u kojem se „onečišćenje“ pojavljuje kao zajednički (krovni) naziv za „crne kore“, „tamne presvlake“ i „biološki obraštaj“,⁶⁶ a u katalogu *Peristil 2003-2013* – i za „ptičji izmet“.⁶⁷ Izuzetak je knjiga *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* („Južni portal u svjetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove“) u kojoj se „nečistoćom“ naziva naslaga koja se uklanja teže od „prljavštine“, a slabije od „crne skrame“, budući da se nakon mehaničkog čišćenja naslaga „prljavštine“ prišlo kemijskom čišćenju „mjestimičnih nanosa žbuke te površinskih nečistoća“ dok se nije došlo do razine netopivog sloja, „crne skrame“.⁶⁸ Teško je reći što bi točno onome što se u knjizi *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* naziva „nečistoćom“ odgovaralo u terminima ICOMOS-ISCS-ove podjele štetnih naslaga *crust* – *soiling* – *incrustation* – *deposit*. Ipak, malo je vjerojatno da je ekvivalent *soiling*. „Prljavštini“ bi (iako se tu „nanosi žbuke“ navode kao naslaga drugačija i od „prljavštine“ i od „nečistoće“), međutim, mogli značenjski otprilike odgovarati ICOMOS-ISCS-ovi nazivi (engl.) *deposit*, (franc.) *dépôt*, (njem.) *Ablagerung*, za tip naslaga koji obuhvaća veliku skupinu naslaga koje općenito slabo prijanjaju uz podlogu i stranog su porijekla, a u koju se ubrajaju nanosi boje i žbuke, ptičji izmet i izmet šišmiša, aerosoli morske soli i ostaci konzervatorsko-restauratorskog materijala i nusproizvodi tretmana (ostaci celuloznih obloga, blato i prašina od pjeskarenja i slično).⁶⁹

Situacija je, dakle, sljedeća: kao „standardne“ nazive na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku, za tanku crnu naslagu egzogenih čestica na kamenu koje ga prlja i može prerasti u „crnu koru“, ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik predlaže *soiling*, *encrasement* i *Verschmutzung*, riječi čije je tvorbeno značenje zaprljanje, onečišćenje, nečistoća. U hrvatskoj pisanoj praksi, u kontekstu konzervacije-restauracije kamena, „nečistoća“ i „onečišćenje“ često znače naslagu općenito (engleski: *deposit*). Istovremeno, za pojam na koji se odnosi ICOMOS-ISCS-ov naziv *soiling*, u hrvatskoj konzervatorsko-restauratorskoj literaturi nalazimo više terminoloških rješenja („tamne presvlake“, „crne patine“, „praškaste skrame“...) koja izravno ili neizravno odražavaju različita rješenja iz

strane literature o kamenu. No u jednom od naših tekstova „nečistoća“ nema značenje naslage općenito, nego naslage koja je manje tvrdokorna od „crne kore“, ali tvrdokornija od „prljavština“, što potonji naziv čini kandidatom za hrvatski ekvivalent ICOMOS-ISCS-ova naziva *deposit*. S druge strane, u tipološkom smislu, „nanosi žbuke“ izdvajaju se iz „nečistoće“ i „prljavštine“, a „ptičji izmet“ klasificira se kao „onečišćenje“, odnosno naslaga općenito. Iz iznesenog proizlazi da u tom segmentu nazivlja izostaje svaka sinkronizacija hrvatskog nazivlja s onom iz ICOMOS-ISCS-ova pojmovnog rječnika. U budućnosti, hrvatsko konzervatorsko-restauratorsko nazivlje za naslage na kamenu nužno će se ipak suočiti s potrebom usklađivanja s međunarodnim nazivljem. Koji će od spomenutih naziva biti ponuđeni i prihvaćeni kao standardna hrvatska rješenja za ICOMOS-ISCS-ove *soiling* i *deposit*, nemoguće je predvidjeti. No kako god se to u budućnosti razriješi, činjenica jest da je ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik učinio korak naprijed prema „znanstvenosti“ nazivlja za naslage na kamenu, kad je nejasne i višeznačne nazive *soiling*, *encrasement* i *Verschmutzung*, odnosno *deposit*, *dépôt* i *Ablagerung* promaknuo u termine u punom smislu riječi, dok u nas „patina“, „kora“, „nečistoća“, „onečišćenje“ i „prljavština“ i danas „znače različito na različitim mjestima“.⁷⁰

Što bi bila inkrustacija?

Nazivima (engl.) *encrustation*, (franc.) *encroûtement* i (njem.) *Inkrustation* ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik pridružuje značenje kompaktnog, tvrdog mineralnog sloja koji prijanja snažnije od „kore“, čijim se uklanjanjem redovito skida i dio kamenog materijala, koji se općenito formira ispod područjâ građevine po kojima se voda cijedi ili filtrira ili se u prošlosti cijedila ili filtrirala, pokrećući proces taloženja materijala od kojih je građevina načinjena (karbonata, sulfata, kovinskih oksida, silicijeva dioksida) i koji se morfološki i po boji obično razlikuju od površine na kojoj se nalazi.⁷¹ Prije se naziv „encrustacion“ rabio kao istoznačnica „crust“, odnosno „black crust“, o čemu svjedoči i navod: „Encrustation is formed on exposed marble as a result of various physical and chemical processes which occur between the stone surface and atmospheric pollutants. Black crusts of varying morphological characteristics and chemical composition arise from the interaction of stone and atmospheric agents.“⁷²

Nije stoga bilo teško predvidjeti da će ICOMOS-ISCS-ovo argumentirano pojmovno, a time i terminološko razlučivanje „kore“, kao tipa uglavnom egzogene naslage, od „inkrustacije“ kao tipa naslage uglavnom sastavljene od materijala ispranog iz građevina (cjedine), teško prihvatiti konzervatorsko-restauratorska zajednica. Već i letimični pogled na internetske stranice pokazuje da se *encrustation* još uvijek najčešće pojavljuje u značenju „kore“. O tome svjedoče sintagme kao što su *black encrustations*⁷³ ili *pollu-*

6. Subflorescencija, ili kristalično osipanje? Stub katedrale sv. Jakova u Šibeniku (snimila K. Hraste, 2014.)
Subflorescence, or cryptoflorescence? Pillar in the Cathedral of St. James in Šibenik (photo by K. Hraste, 2014)

tion encrustations.⁷⁴ S druge strane, sam fenomen „inkrustacije“ katkad se pojavljuje pod nazivom *white crust*.⁷⁵ No znak da se nešto ipak globalno mijenja u smjeru ICOMOS-ISCS-ove terminološke distinkcije, zanimljivo je, nije pronađen u tekstovima na engleskom jeziku, nego u jednom talijanskom tekstu, izvješću o obavljenim radovima na krstionici u Pisi, u kojemu se kao uzroci propadanja kamena krstionice posebno navode *presenza di croste nere*, a posebno *presenza d'incrostazioni calcaree*.⁷⁶ (Iako i u suvremenim talijanskim tekstovima *incrostazioni* i *crosta nera* najčešće znače isto.)⁷⁷

U izabranim tekstovima riječ „inkrustacija“ pronađen je jedino u sintagmi „crna inkrustacija“ u *Herkulovim vratima u Puli*, i to kao istoznačnicu „crne kruste“. To ne znači da na njima nije zapažen ICOMOS-ISCS-ov tip naslage „inkrustacija“. On se, međutim, pojavljuje pod drugim nazivom – kao „kalcitne kruste“.⁷⁸ Da je riječ zapravo o ICOMOS-ISCS-ovoj „inkrustaciji“ može se zaključiti iz opisa njihova načina formiranja: njihov razvoj uzrokovan je prodorom vode i njezinim otjecanjem kroz blokove kamena, što bi u budućnosti trebale sprječavati nove cementne ispune.⁷⁹ Iako u tekstovima koji su činili osnovu ovoga istraživanja, pa i šire, nisam nigdje naišla na naziv „inkrustacija“ u značenju ICOMOS-ISCS-ova posebnog

tipa naslage na kamenu, našla sam je u jednom članku u časopisu⁸⁰ kao naziv za naslagu na keramici, odnosno za „čvrste bjelkasto-sivkaste nakupine“ sastavljene od soli koje se vrlo teško i sporo otapaju u vodi, poput sulfata (gips), alumino-silikata i kalcijeva karbonata (kalcit). Takve soli taloženjem prekrivaju površinu predmeta, čineći površinu estetski manje ugodnom. Naziv „inkrustacija“ našla sam i u Pojmovniku HRZ-a, koji navodi nazive vezane uz zidne slike. Prema Pojmovniku, tako se nazivaju mineralne nakupine na površinama zidnih slika koje su izložene utjecaju vlage s otopljenim solima, koje obično nastaju prodorom vlage sa solima iz unutrašnjosti zida, isparavanjem na površini ili dugotrajnim curenjem vode po površini zidne slike.⁸¹ Iznenađuje, pritom, da se u drugom pojmovnom rječniku koji obuhvaća nazivlje s područja zidnih slika, *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika*, „inkrustacija“ navodi samo kao naziv za način ukrašavanja zida rezanim mramornim pločama.⁸² Sam pojam se, ipak, pojavljuje u natuknici „kora“, kao vrsta „kore“ koja se naziva „kalcitne cjedine“.⁸³

Iz svega se, dakle, može zaključiti da se u hrvatskoj konzervatorsko-restauratorskoj literaturi o kamenu naziv „inkrustacija“ pojavljuje rijetko, a i tada redovito u značenju „kore“, odnosno „crne kore“, što odražava praksu iz strane literature, poput engleske ili talijanske, dok se sam fenomen krije pod različitim nazivima, kao što su „kalcitne kruste“, „kalcitne skrame“⁸⁴ ili „kalcitne cjedine“. ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik, kako bi se razlikovala dva tipa kompaktnih naslaga vidljive debljine, predlaže reterminologiziranje naziva *encrustation*, *encroûtement* i *Inkrustation*, iz sinonima za „koru“, odnosno „crnu koru“, u naziv za poseban tip naslage. To, očekivano, ne ide lako, no čini se da ICOMOS-ISCS-ov prijedlog polako dobiva pozitivne odgovore u međunarodnoj konzervatorsko-restauratorskoj zajednici. U Hrvatskoj se taj trend još ne nazire, no kad se bude aktualizirao, najlogičnije rješenje bio bi također naziv „inkrustacija“, koji u značenju slične mineralne naslage već postoji na dva specijalistička područja (zidne slike, arheološka baština). Višeznačnost pritom ne bi bila opasna, budući da se ona, u ovom slučaju, uklanja u kontekstu.

Cvjetanje, iscvjetavanje ili eflorescencija?

Vratimo se sintagmi „bijela skrama“ koja se pojavljuje u tekstu „Južni portal u svjetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove“, u *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*. Zanimljivo je, naime, da se ista sintagma pojavljuje i u jednom izvješću objavljenom na službenim stranicama HRZ-a („Zidne slike u svetištu sv. Mateja u Slumu“),⁸⁵ ali ne u istom značenju. U knjizi *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* odnosi se na „nakupinu karbonata (soli)“ koji su izbili na površinu nakon probnog čišćenja „tamne skrame“, zbog agresivnosti tretmana 10%-tnom octenom kiselinom (mo-

čenja i sušenja zida), koja se nije dala ničim ukloniti. U spomenutom internetskom članku, pak, tako se naziva bijela naslaga opažena tijekom pregleda stanja zida na kojem je „slikani ... sloj ... bio prekriven tamnim talogom čađe i mjestimično bijelom skramom“. Dok je u *Crkvi sv. Marka* iz detaljnog opisa jasno da „bijela skrama“ znači umjetno proizvedenu tvrdokornu naslagu, što je ona u „Zidnim slikama u svetištu sv. Mateja u Slumu“ – možemo samo nagađati. Jedna je mogućnost da znači što i „inkrustacija“ u Pojmovniku HRZ-a. Druga je da je riječ o istoj naslazi zapaženoj na „svodnim poljima i pri vrhu luneta“ – kao „cvjetanje soli“. (Potonja se pojava u *Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova* spominje kao „isoljavanje soli“,⁸⁶ odnosno „kristalizacija soli“.)⁸⁷

Da unutar hrvatskog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja nije posve jasna crta razgraničenja između „inkrustacije“ i „cvjetanja“ može se zaključiti i iz danas referentnog *Malog rječnika pojmova za opis stanja umjetnina* u kojemu se kao hrvatski ekvivalenti za engleski naziv *efflorescence* navodi „cvjetanje (kristalično osipanje)“, definirano kao „naslage praha ili kristaličnih ljuski (inkrustacija) [sic!] nastale kao posljedica dugih promjena na površini kamena, žbuke, keramike ili metala“.⁸⁸ Prema ICOMOS-ISCs-ovu pojmovnom rječniku (engl.) *efflorescence*, (franc.) *efflorescence* i (njem.) *Ausblühung* nazivi su za poseban tip naslage bjelkastih, praškastih ili vlaknastih kristala na površini kamena, sastavljenih uglavnom od topivih soli, poput natrijeva klorida, natrijeva sulfata i magnezijeva sulfata, iako mogu sadržavati i manje topive minerale kao što su kalcit, barijev sulfat ili amorfnu silicijev dioksid koje golom oku najčešće izgledaju kao naslage slabo povezanog egzogenog materijala, ali zapravo dolaze iz same strukture kamena, obično kao rezultat isparavanja vode iz njegovih pora.⁸⁹ ICOMOS-ISCs-ov pojmovni rječnik, dakle, iako dopušta da *efflorescence* može sadržavati i manje topive minerale poput kalcita, prema drugim karakteristikama jasno razdvaja *efflorescence* od *encrustation*. Kao nazive za još jedan sličan tip naslage svojstven kamenu poroznije građe isti pojmovni rječnik navodi (engl.) *subflorescence*, (franc.) *subflorescence* i (njem.) *Subfloreszenz*, kao nazive koji označavaju nakupine topivih soli koje također slabo prijanjaju uz podlogu i obično su bijele boje, ali se za razliku od *efflorescence* pojavljuju unutar porozne strukture kamena pa se ne vide, osim kad se dio kamena nad njima odlomi pa kristali soli postanu vidljivi.⁹⁰

U izabranim tekstovima nisam naišla na nazive „cvjetanje“ i „kristalično osipanje“ iz *Malog rječnika pojmova za opis stanja umjetnina*. Naišla sam samo na opisne izraze kao što su „skrame nastale izoljavanjem soli“⁹¹ ili „oštećenja kamena uzrokovana topivim solima“,⁹² ali ne i na poseban naziv za to.⁹³ Naziv „eflorescencija“ ipak bilježe *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika*, i to u natuknici „iscvjetavanje ili eflorescencija“, u značenju „izbijanja soli na površinu betona,

7. Eflorescencija ili inkrustacija? (snimio H. Malinar)
Efflorescence or incrustation? (photo by H. Malinar)

žbuke, opeke ili kamena“, gdje se „uglavnom lako topive soli koje se nalaze u materijalu tope u dodiru s vodom i u otopini kreću prema površini bilo difuzijom bilo kapilarnim silama. Kada voda ispari na površini materijala, ostaje solni talog.“⁹⁴

Nazivi „iscvjetavanje“ i „eflorescencija“, kao i značenje pojma, tu su preuzeti iz *Leksikona građevinarstva*.⁹⁵ Isti se nazivi pojavljuju i u *Luku majstora Otta*, uz još jedno tumačenje fenomena:

*Soli dospjele u kamen prilikom sušenja kamena migriraju prema površini, isparavanjem vlage zaostaju na površini kamena, gdje se koncentriraju i kristaliziraju te tako nastaju svijetle mrlje na površini. Ta se pojava naziva eflorescencija ili iscvjetavanje soli.*⁹⁶

U istom članku navodi se i „subflorescencija“, koja nastaje „kad počinju unutar pora rasti kristalizacijski tlakovi koji se prenose na stijenku pore ... a posljedice su pucaanje kamena, ljuskanje i kristalično osipanje.“⁹⁷ Kao ni prethodna nabranja, ni ovo posljednje nabranje različitih naziva za isti fenomen nije samo sebi svrhom. Važni su zaključci koji bi trebali poslužiti u budućoj standardizaciji hrvatskoga nazivlja. U ovome tekstu zaključuje se sljedeće: da su nazivi „cvjetanje“ i „kristalično osipanje“ stariji od „eflorescencije“, da su nazivu „cvjetanje“ i danas skloni konzervatori-restauratori iz „zagrebačkog“ konzervatorsko-restauratorskog kruga, a da se *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika* odlučuju za nazive „iscvjetavanje“ i „florescencija“ iz *Leksikona građevinarstva*. No koji bi od njih bio „standardni“ naziv? Složimo li se s obrazloženjem iz ICOMOS-ISCs-ova pojmovnog rječnika da se za engleski naziv *loose salt deposit*, prema kojemu, iako se taj naziv pojavljuje u nekim glosarijima, zbog dužine ne preporučuje,⁹⁸ „kristalično osipanje“ otpada. Ostaju „cvjetanje“, „iscvjetavanje“ i „eflorescencija“. Prema terminološkom načelu, doma-

8. Crne kore i tamne prevlake ili crne kore i sive patine? (snimio H. Malinar)
Black crusts and dark coating or black crusts and grey patina? (photo by H. Malinar)

ći naziv ima prednost pred stranim pa bi prevedenicama „cvjetanje“ i „iscvjetavanje“ valjalo dati prednost pred posuđenicom „eflorescencija“ (koja bi u svakoj kombinaciji trebala biti drugi izbor). No odgovor na pitanje kojemu od dva naziva dati prednost – „cvjetanju“ ili „iscvjetavanju“ – može dati samo konsenzus unutar konzervatorsko-restauratorske struke.

Kad je riječ o nazivu za pojavu za koju je engleski naziv *subflorescence*, jedino rješenje je prihvatiti prilagođenicu „subflorescencija“, s obzirom na to da „kriptoflorescencija“ nije međunarodno šire prihvaćena i da „cvjetanje duž diskontinuiteta ispod površine“ predugačak naziv. Naposljetku, rješenje prema kojemu bi standardni hrvatski naziv za *efflorescence* bila prevedenica, a onaj za *subflorescence* prilagođenica, ne bi bilo nešto novo, budući da je to već učinjeno u ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku u slučaju njemačkog naziva *Ausblühung* za *efflorescence*, a *Subfloreszenz* za *subflorescence*.⁹⁹

Zaključak

Ovim se istraživanjem željelo prikazati aktualno stanje hrvatskog konzervatorsko-restauratorskog nazivlja. Primjerom je obuhvaćen samo mali segment toga područja: nazivi nekoliko vrsta štetnih naslaga na kamenu. Ukazuje

se i na potrebu standardizacije naziva i znanstvene usustavljenosti, a neplanirano, iako logično, iznjedrene su i neke konkretne sugestije.

Standardizacija je ozbiljan i osjetljiv posao. Budući da se ni na jednu profesionalnu zajednicu ne može djelovati prisilama, valja izbjegavati arbitražna rješenja, nekritički ignorirati nazive već raširene u upotrebi i davati prednost nazivima koji su manje prošireni pred proširenijim.¹⁰⁰ To međutim ne znači da nije potrebno (i u mjeri u kojoj je to moguće) raščistiti nejasnoće i nedorađenosti postojećih naziva i stvarati nove gdje oni još ne postoje, imajući u vidu i imperativ usklađivanja hrvatskog nazivlja s onima na drugim jezicima (prije svega engleskim, koji je *lingua franca* današnje globalne stručne i znanstvene komunikacije). Korist od kvalitetno provedene standardizacije jezika struke bit će višestruka. Neće se ogledati samo u boljoj komunikaciji unutar nacionalne konzervatorsko-restauratorske zajednice, u njezinoj boljoj komunikaciji s drugim konzervatorsko-restauratorskim zajednicama na međunarodnoj razini i u njezinu lakšem participiranju u međunarodnim projektima, nego i u boljem interdisciplinarnom sporazumijevanju konzervatorsko-restauratorske struke s prirodnoznanstvenim disciplinama s kojima je ona u svojem djelovanju danas neraskidivo povezana. ■

Bilješke

- 1 MILICA MIHALJEVIĆ, [Vrjednovanje terminoloških radova](#), *Lahor* 1, 7, 2009., 110-119: 111.
- 2 Isto, 112.
- 3 RICHARD D. BUCK, Mali rječnik pojmova za opis stanja umjetnina, *Utvrđivanje i opisivanje stanja umjetnina*, (uvod i prijevod) VESNA BUJAN, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 3-4, 2000., 94-102: 98-101.
- 4 Vidi: *Priručnik, Preventivna zaštita slika*, (ur.) Želimir Laszlo, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 2006., 86-88; *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, (preveo i priredio) Denis Vokić, Hrvatsko restauratorsko društvo, Zagreb, 2007., 10-11.
- 5 *Pojmovnik – HRZ* (objavljeno 1. veljače 2012.), www.h-r-z.hr/index.php/pojmovnik (3. travnja 2014.)
- 6 BRANKO MATULIĆ, *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika*, Naklada Bošković i Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, Split, 2012.
- 7 *European Illustrated Glossary for Conservation Terms of Wall Painting and Architectonic Surfaces / Europski ilustrirani pojmovni rječnik s područja konzerviranja-restauriranja zidnih slika i arhitektonskih površina*, www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/...ewaglos/1303-o-projektu-ewaglos (28. svibnja 2014.)
- 8 DENIS VOKIĆ, [O epistemologiji konzervatorsko-restauratorske struke](#), *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 33-34, 2012., 23-38: 23.
- 9 Tezaurus je u odnosu na pojmovni rječnik (glosarij) druga vrsta terminoloških rječnika koji ističu hijerarhijske i paradigmatičke odnose među nazivima, odnosno formirani su tako da ocrtavaju razlike između sličnih riječi i pomažu u odabiru prave riječi. Pomičući žarište zanimanja prema sinonimima, antonimima i homonimima, tezaursi potiču *pluralizam* nazivlja, nasuprot *globalizacijskom* trendu na koji nailazimo u pojmovnim rječnicima koji pokušavaju ostvariti ciljeve zacrtane ICOM-CC-ovom Rezolucijom o nazivlju, uključujući onaj o svodenju istoznačnosti i višeznačnosti na najmanju moguću mjeru, formuliran u zahtjevu da ista riječ znači isto na različitim mjestima.
- 10 LUCIANA LEONI, *Model izrade višejezičnog multimedijskog tezaurusa na području konzervacije i restauracije* (sinopsis doktorskog rada) <http://www.ukessays.com/essays/arts/model-izrade.php> (31. ožujka 2014.)
- 11 Vidi: *Terminology to characterize the conservation of tangible cultural heritage*, www.icom-cc.org > Home > About ICOM-CC (30. svibnja 2014.); *Commentary on the ICOM-CC Resolution on Terminology for Conservation*, www.icom-cc.org/.../icom-cc-resolution-on-terminol. (30. svibnja 2014.)
- 12 ISCS je pokrata za Međunarodni znanstveni odbor za kamen.
- 13 *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns / Glossaire illustré sur les formes d'altération de la pierre*, ICOMOS-ISCS (objavljeno 2008.), www.cicrp.fr/docs/icomos-iscs-glossary.pdf (8. svibnja 2014.)
- 14 *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns / Illustriertes Glossar der Verwitterungsformen von Naturstein*, (German translation of the English-French edition of 2008.), (objavljeno 2010.), www.international.icomos.org/.../Icomos_Glossar_d... (8. svibnja 2014.)
- 15 MILICA MIHALJEVIĆ, 2009., (bilj. 1), 116.
- 16 *Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače*, [katalog izložbe], (tekstovi) Ivan Kuret i dr., Hrvatski restauratorski zavod, Split, 2007.
- 17 *Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače*, [katalog izložbe], (tekstovi) Željko Kerum, Goran Nikšić i Sagita Mirjam Sunara, Grad Split, Split, 2009.
- 18 *Peristil 2003-2013* (Peristyle 2003-2013), katalog izložbe (Split, Stara gradska vijećnica, 3. – 19. svibnja 2013.), (tekstovi) Goran Nikšić i dr., Grad Split, Split, 2013.
- 19 ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, *Herkulova vrata u Puli: Konzervatorsko-restauratorski osvrt / Hercules' Gate at Pula. A conservation-restoration review*, *Histria archaeologica* 42, 2012., 217-228.
- 20 VLADANKA MILOŠEVIĆ, EDITA ŠURINA, BRANIMIR RAŠPICA, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi i zvoniku od 1967. do danas, Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*, (ur.) Petar Puhmajer, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2013., 121-150.
- 21 BRANIMIR RAŠPICA, IVAN JENGIĆ, *Južni portal u svjetlu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i obnove, Crkva sv. Marka u Zagrebu: arhitektura, povijest, obnova*, 2013., 151-179.
- 22 ICOMOS-ISCS-ov pojmovni rječnik razlikuje dva podtipa takvih naslaga, spomenutu (engl.) *black crust* i (engl.) *salt crust*, (franc.) *croûte saline*, (njem.) *Salzcruste*, koja nastaje kao posljedica ciklusa močenja i sušenja kamena. Riječ je o kori za čiji je nastanak potrebna visoka koncentracija soli kakvu nalazimo na primjer u blizini mora. Vidi: *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 42.
- 23 Isto.
- 24 MARIN BARIŠIĆ, TONČI BOROVIĆ; SAGITA MIRJAM SUNARA, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na pročelju palače Skočibučić-Lukaris, Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače*, 2007., (bilj. 16), 11, 14. SAGITA MIRJAM SUNARA, *Nastavak radova na Peristilu, Konzervatorsko-restauratorski radovi na Peristilu Dioklecijanove palače*, 2009., (bilj. 17), 7, 14. DOMAGOJ MUDRONJA, *Prirodoslovna istraživanja na Peristilu, Peristil 2003-2013*, 2013., (bilj. 18), 27. MLADEN MATIJACA, *Konzervatorsko-restauratorski zahvat, Peristil 2003-2013*, 2013., (bilj. 18), 42.
- 25 MLADEN MATIJACA, 2013., (bilj. 24), 39.
- 26 Isto, 39, 42.
- 27 Isto, 39.

- 28 „Crne kore na kamenu ponegdje i do centimetra debljine...” DOMAGOJ MUDRONJA, Prirodoslovna istraživanja na Peristilu, *Peristil 2003-2013*, 2013., (bilj. 18), 27.
„Crne kore su bile potpuno prekrile finu ornamentiku ...“ MLADEN MATIJACA, 2013., (bilj. 24), 42.
- 29 „Crne kore ... sastavljene su uglavnom od gipsa, čađe...” DOMAGOJ MUDRONJA, 2013., (bilj. 25), 27.
- 30 „Na nekim mjestima sloj tamnih skrama bio je deblji od jednog centimetra pa je prije čišćenja laserom bio stanjen finim klesarskim i zubnim alatom.” MLADEN MATIJACA, 2013., (bilj. 24), 24.
- 31 BRANKO MATULIĆ, 2012., (bilj. 6), 69.
- 32 Glavne zamjerke koje se mogu uputiti natuknici „kora“ u *Temeljnim pojmovima konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika* su u tome što se sulfatizacija ne ističe jasno kao distinktivno obilježje crne kore i to što se fenomen kalcitnih cjedina ne izdvaja u posebni tip naslage, drugačiji od crne kore (inkrustacija). Usp. BRANKO MATULIĆ, 2012., (bilj. 6), 69.
- 33 U talijanskoj konzervatorsko-restauratorskoj literaturi naziv *incrostazione* vrlo često se rabi u istom značenju kao i *crosta nera*. Usp. *Materiali lapidei e loro degrado*, www.unitus.it/beni/amministra/.../1185023883.ppt (27. kolovoza 2014.)
- 34 ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, 2012., (bilj. 19), 221 i 224.
- 35 Isto, 223.
- 36 Isto.
- 37 „Glavni je uzročnik oštećenja kamene plastike bio kalcijev sulfat dihidrat (gips).“ BRANIMIR RAŠPICA, IVAN JENGIĆ, 2013., (bilj. 21), 165.
- 38 Prema autorima teksta *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi i zvoniku od 1967. do danas*, „skrama“ se pojavila „zbog djelovanja atmosferijia.“ VLADANKA MILOŠEVIĆ, EDITA ŠURINA, BRANIMIR RAŠPICA, 2013., (bilj. 20), 139.
- 39 „Čišćeno je do netopljivog sloja, crne skrame.” BRANIMIR RAŠPICA, IVAN JENGIĆ, 2013., (bilj. 21), 173.
- 40 „U donjoj zoni portala tamna je skrama uklonjena mehanički i mikropjeskarilicom...” Isto, 167.
- 41 Isto, 170.
- 42 Kužni pil u osječkoj tvrđi, www.aoot.hr/studije/kuzni-pil.pdf (16. listopada 2014.)
- 43 VLADIMIR ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Treće prošireno izdanje, Novi Liber, Zagreb, 1998., 1063. VLADIMIR ANIĆ et al., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, (gl. ur.) Ljiljana Jojić, EPH d.o.o. Zagreb i Novi Liber Zagreb, Zagreb, 2004., 41.
- 44 [MARKO GRBELJA?], *Proces nastanka i vrste patine – restauracija i konzervacija*, (objavljeno 11. veljače 2012.), antikvitet-com.webs.com/.../12306471-proces-nastanka-i-vrste-patine-r... (10. lipnja 2014.)
- 45 www.neir.hr/web/3,10-Konzervatorske%20metode (16. listopada 2014.)
- 46 MILICA MIHALJEVIĆ, 2009., (bilj. 1), 110.
- 47 MARIN BARIŠIĆ, TONČI BOROVAC, SAGITA MIRJAM SUNARA, 2007., (bilj. 16), 11.
- 48 SAGITA MIRJAM SUNARA, 2009., (bilj. 17), 7.
- 49 MLADEN MATIJACA, 2013., (bilj. 18), 39.
- 50 BRANIMIR RAŠPICA, IVAN JENGIĆ, 2013., (bilj. 21), 165.
- 51 VINKA MARINKOVIĆ, *Obnova Peristila Dioklecijanove palače u Splitu*, www.h-r-z.hr/.../335-obnova-peristila-dioklecijanove-palace-u-splitu (12. lipnja 2014.)
- 52 Patinom se u hrvatskoj konzervatorsko-restauratorskoj literaturi nazivaju vrlo različite pojave na kamenu. Tako se u blogočlanku *Proces nastanka* i vrste patine (bilj. 44) riječ patina rabi kao naziv višega reda u odnosu na naziv crna kora. MLADEN MATIJACA, 2013. (bilj. 18), 39 *sintagmu* „sivkaste patine“ rabi u značenju vrlo tankih crnih naslaga o kojima ovdje govorimo, dok ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, 2012. (bilj. 19), 221 „patinama“ naziva „osušene kolonije lišaja“. Prema ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku, lišajevi se ne smatraju modelom propadanja koji se naziva „diskoloracija i naslage“, nego drugim modelom, a to je „biološka kolonizacija“ *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. (bilj. 13), 68, za razliku od patine. Naziv „patina“, prema istom pojmovnom rječniku, označava mikronski tanak sloj u kojemu je došlo do diskoloracije kame- na, ali u najvećem broju slučajeva ne i do zamjetnog pada kvalitete materijala. *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. (bilj. 13), 58. Tendencija da se nazivi „patina“ i „crna kora“ rabe kao nazivi za istu pojavu nije svojstvena samo hrvatskim stručnim tekstovima. U talijanskim tekstovima nerijetko se nailazi na primjere poput *le cosiddette croste nere* o patine nere. Usp. *Sviluppato un batterio in grado di rimuovere le croste nere dai beni culturali*, www.tecnologiaericerca.com/.../svilupato-un-batter.. (9. listopada 2014.)
- 53 ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, 2012., (bilj. 19), 223.
- 54 PAGONA-NONI MARAVELAKI-KALAITZAKI, Characterization of Weathering Crusts from Monuments in Athens, Greece, *Air Pollution and Cultural Heritage*, (ur.) C. Saiz-Jimenez, Taylor & Francis Group, London, 2004., 71-78, 73-74.
- 55 ROBERTO PETRIAGGI, PAOLA DONATI, Il restauro del Satiro danzante: considerazioni sul degrado e sugli aspetti tecnici, Il satiro danzante di Marzara di Vallo, *Atti della Prima giornata del convegno Dal mare al museo* (Roma 3 giugno 2003), www.academia.edu/.../R._Petriaggi_P._Donati_II_re.. (17. listopada 2014.)
- 56 LJERKA SMILAGIĆ, VINKO ŠTRKALJ, *Problemi konzervatorsko-restauratorskih radova na šibenskoj katedrali sv. Jakova*, Juraj Matejev Dalmatinac, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6, 1979. – 1982., 229-234: 232.
- 57 VERONIKA MEŠTROVIĆ ŠARAN, Luk majstora Otta pod svodom zvonika katedrale sv. Dujma u Splitu, *Klesarstvo i graditeljstvo XXI*, 1-2 2010., 85-100: 87. Autorica navedenoga članka dijeli „crne skrame“ na vrlo tanke „praškaste skrame“ i znatno deblje „kompaktne sigaste skrame“, pri čemu je drugi naziv mogao biti inspiriran engleskim nazivima za debele crne kore prema obliku i teksturi kao što su *dendritic black crusts*, *tree-like black crusts* ili *bubble-shaped black crusts*. Vidi: ÁKOS TÖRÖK, Oolitic limestone

- in a polluted atmospheric environment in Budapest: Weathering phenomena and alterations in physical properties, *Natural Stone, Weathering Phenomena, Conservation Strategies and Case Studies*, (ur.) S. Siegesmund, T. N. Weiss, A. Vollbrecht, The Geological Society Publishing House, Bath, UK, 2002., 363-379: 368.
- 58** PAGONA-NONI MARAVELAKI-KALAITZAKI, 2004., (bilj. 54), 74.
- 59** Usp. „Le croste nere nascono per deposizione sulle superfici lapidee di veicolano particelle, aerosol o particolato che danno luogo, attraverso reazioni chimiche di ossidazione, alla formazione di patine nere o grigio scure che se non vengono rimosse, per azione degli agenti atmosferici, tendono a formare degli accumuli che si accrescono“ (Sviluppato un batterio in grado di rimuovere le *croste nere* dai beni culturali, bilj. 52)
- 60** *Illustrated glossary on stone deterioration patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 60.
- 61** RICHARD D. BUCK, *The Inspection of Art Objects and Trial Glossary for Describing Condition, Museum Registration Methods*, 1968. Vidi u: EDWARD P. ALEXANDER, *Museum in Motion: An Introduction to the History and Functions of Museums*, AltaMira Press, A Division of Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Maryland, 1996, 269.
- 62** RICHARD D. BUCK, 2000., (bilj. 3), 101.
- 63** Isto.
- 64** *Illustrated glossary on stone deterioration patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 2.
- 65** ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, 2012., (bilj. 19), 233.
- 66** „Na kamenim površinama Peristila susrećemo nekoliko tipova oštećenja i onečišćenja: 1. anorganska onečišćenja (crne kore, tamne presvlake), 2. organska onečišćenja (biološki obraštaj).“ MARIN BARIŠIĆ, TONČI BOROVIĆ, SAGITA MIRJAM SUNARA, 2007., (bilj. 24), 11.
- 67** MLADEN MATIJACA, 2013., (bilj. 24), 47.
- 68** BRANIMIR RAŠPICA, IVAN JENGIĆ, 2013., (bilj. 21), 173.
- 69** *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 44.
- 70** *Commentary on the ICOMOS-CC Resolution on Terminology for Conservation*, (bilj. 11).
- 71** *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 50.
- 72** PAGONA-NONI MARAVELAKI-KALAITZAKI, 2004., (bilj. 54), 71.
- 73** ROLF SNETHLAGE, KATJA STERFLINGER, *Stone Conservation, Stone in Architecture, Properties, Durability*, (ur.) Siegfried Siegesmund, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2011., 455.
- 74** The development of a novel laser cleaning methodology for the removal of pollution encrustation from the Parthenon Sculptures, (objavljeno 7. travnja 2011.), www.iesl.forth.gr/research/project.aspx?id=42 (24. listopada 2014.)
- 75** Usp. ÁKOS TÖRÖK, 2000., (bilj. 57), 366.
- 76** Pisa – Battistero: Lavori di restauro del paramento lapideo esterno, 2° e 3° ordine relazione tecnica finale, www.gerso.eu/public/Pisa_Battistero.pdf, (24. listopada 2014.)
- 77** Bilj. 34.
- 78** U ICOMOS-ISCS-ovu pojmovnom rječniku „kalcitne inkrustacije“ navode se kao podtip inkrustacija („encrustation“). Vidi: *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 50.
- 79** ĐENI GOBIĆ-BRAVAR, 2012., (bilj. 19), 225.
- 80** MARIJA KARMELIĆ, Konzervatorsko/restauratorski zahvat na keramičkim svjetiljkama za potrebe izložbe „Lux in tenebris“, *Diadora*, 25, 2011., 171-190: 176.
- 81** *Pojmovnik – Hrvatski restauratorski zavod*, 2012., (bilj. 5).
- 82** BRANKO MATULIĆ, 2012., (bilj. 6), 54-55.
- 83** Isto, 69.
- 84** Vidi bilj. 42.
- 85** NEVA POLOŠKI, *Zidne slike u svetištu crkve Sv. Mateja u Slumu* (objavljeno 29. siječnja 2012.), <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/zidno-slikarstvo-i-mozaik/402-zidne-slike-u-svetistu-crkve-sv-mateja-u-slumu> (12. lipnja 2014.)
- 86** VLADANKA MILOŠEVIĆ, EDITA ŠURINA, BRANIMIR RAŠPICA, 2013., (bilj. 20), 123.
- 87** Isto, 126.
- 88** RICHARD D. BUCK, 2000., (bilj. 3), 100.
- 89** *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 48.
- 90** Isto, 62.
- 91** VLADANKA MILOŠEVIĆ, EDITA ŠURINA, BRANIMIR RAŠPICA, 2013., (bilj. 20), 123.
- 92** SAGITA MIRJAM SUNARA, 2009., (bilj. 17), 11.
- 93** RICHARD D. BUCK, 2000., (bilj. 3), 100.
- 94** BRANKO MATULIĆ, 2012., (bilj. 7), 55.
- 95** *Leksikon građevinarstva*, (gl. ur.) Veselin Simović, Masmedia, Zagreb, 2002., 322.
- 96** VERONIKA MEŠTROVIĆ ŠARAN, 2010., (bilj. 57), 88.
- 97** Isto.
- 98** *Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns*, 2008. i 2010., (bilj. 13 i 14), 48.
- 99** Isto.
- 100** Usp. MILICA MIHALJEVIĆ, 2009., (bilj. 1), 114.

Abstract

Katarina Hraste

AN ANALYSIS OF THE STATE OF NATIONAL CONSERVATION–RESTORATION TERMINOLOGY IN PRACTICE, USING THE EXAMPLES OF FIVE TYPES OF DEPOSITS ON STONE SURFACES

Today's conservation–restoration is not only a craft. It has shifted its focus from the practical skills combined with the knowledge of art history towards interdisciplinary scientific approaches. The need for “clear and consistent” conservation–restoration terminology was, for the first time, articulated in the form of an international resolution at the 15th ICOM–CC Triennial Conference, in 2008. Four years earlier, in 2004, the European Committee for Standardization (CEN) established a Technical Committee, launching CEN/TC 346 – Conservation of Cultural Heritage project, with the scope of establishing European standards in the field of the processes, practices, methodologies and documentation of conservation of tangible cultural heritage to support its preservation, protection and maintenance, and to enhance its significance standardization in the field of conservation of cultural heritage. The project also involved “clear and consistent terminology”. Both the Resolution on Terminology and CEN/TC 346 – Conservation of Cultural Heritage provided the platform for multilingual glossaries in conservation–restoration such as ICOMOS–ISCS Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns and EwaGlos – European Illustrated Glossary for Conservation Terms of Wall Painting and Architectonic Surfaces.

One of the first efforts to establish Croatian conservation–restoration terminology was the translation of Richard D. Buck's “The Inspection of Art Objects and Trial Glossary for Describing Condition”, published in *Vijesti muzealaca i konzervatora*, in 2000, and the latest one was “Temeljni pojmovi konzervacije–restauracije zidnih slika i mozaika” (glossary of basic terms in conservation and restoration of wall paintings and mosaics) by Branko Matulić. However, all these glossaries share the same weaknesses: they are all rather sporadic in the choice of terms and uncoordinated among themselves; they all show a lack of “mutual recognition” between the proposers of the “standard” Croatian terms, and a lack of comprehensive analysis of the existing body of conservation–restoration texts published in the Croatian language so far.

The scope of the present work is to show the importance of analysis of Croatian conservation–restoration texts, which would provide a necessary objective insight

into the real state of the national conservation–restoration terminology in practice, and represent the natural first step towards its standardization and synchronization with the conservation–restoration terminology in other European languages, first of all English. The plan was as follows: choose a small group of harmful deposits on stone surfaces, according to the typology established by ICOMOS–ISCS's Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns; choose a group of representative texts in Croatian language relative to conservation–restoration of stone and published over the last ten years; identify, in the chosen texts, words and phrases referring to the selected types of deterioration; reconstruct their meanings from the context in which they occur; compare different words and phrases (according to their scope and content) denoting the same type of phenomenon, and same words and phrases which, in different texts, mean different things (synonymy, polysemy), using, where necessary, other sources as well (professional articles, chapters in books, glossaries, web pages); taking into consideration the general principles of terminology, single out (where possible) the most obvious candidates for the “standard” Croatian term for single types of deposit on stone, equivalent to the term used for the same phenomena according to its definition in ICOMOS–ISCS's Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns, i.e. keeping in mind the imperative of synchronization of Croatian terminology with that in other European languages.

Quality standardization of the language of the profession is not an aim in itself. It has many benefits, including a better communication of professionals in the national conservation–restoration community, their better understanding with other national and international conservation–restoration communities, and, last but not least, a better understanding of the conservation–restoration community with other scientific communities, with which it is already, in many ways, intricately connected.

KEYWORDS: *conservation–restoration, terminology, standardization, stone, deposit, black crust, incrustation, soiling, efflorescence*